

TARİHSEL VE TOPLUMSAL SÜREÇTE KADIN

Özet

Funda KARAPEHLİVAN ŞENEL*

Bu makalede kadının konumunun tarihsel süreç içinde nasıl değiştiği genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Geleneksel tarih yazımı tarafından görünmez kılınan kadının tarihini ortaya çıkarıp, onun etkin bir tarihsel özne olduğunu gösterebilmek amacıyla toplumsal cinsiyet ve ataerki kavramları kullanılmıştır. Tarihsel olarak yaratılmış olan ataerki, toplumsal cinsiyet rollerini belirleyen, bir cins olarak kadının toplum içinde ezilmesi ve sömürülmesi sonucunu doğuran kurumsal ve kültürel düzenlemeleri ve uygulamaları içerir. Makalede ataerkinin tarihsel olarak aldığı biçimler ve bunların içinde yer aldığı toplumun ekonomik, kültürel, demografik koşullarıyla etkileşimi sonucu nasıl değişiklik gösterdiği üzerinde durulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ataerki, toplumsal cinsiyet, üretim biçimi, din

Woman in the Historical and Social Process

Abstract

This article analyses how women's status has changed in the historical process. Women came to be made invisible by the traditional historiography. In order to establish woman as an active historical subject this article uses the concepts of gender and patriarchy. Patriarchy is a historical creation that determines the gender roles. It is a system of institutional and cultural structures and practices that results with women's subordination and exploitation. This article is an overview of different forms of patriarchy that is determined by the economic, cultural and demographic conditions of the society in which it is created.

Key words: Patriarchy, gender, mode of production, religion

Giriş

Kadınlar geleneksel tarih yazımında neredeyse tamamıyla görünmez kılınmışlardır. Feminist tarihçilerin, özellikle 1970'lerden beri yaptıkları kadın tarihi çalışmaları, kadının görünür kılınmasında ve etkin ve etkili bir özne olarak tarih sahnesine çıkarılmasında önemli bir eksikliği gidermiştir.

Kadının tarihsel bir özne olarak görünür kılınması çabası yalnızca yeni olguların ve olayların ortaya çıkarılmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda kadına ve tarihe yeni bir gözle ve anlayışla bakılmasını sağlamıştır (Scott, 1996).

Bu yeni tarih yaklaşımında, 'toplumsal cinsiyet' (gender) kavramı toplumsal değişimin anlaşılmasında bir çözümleme kategorisi olarak geliştirildi. Kadın tarihi çalışan bir grup yazar,

*Dr., Marmara Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

toplumsal cinsiyet kategorisi ile sınırlı kalmayıp sınıf, ırk, ulus, etnik aidiyet kategorilerini ve bunların birbirleri ile etkileşimlerini de çözümlemelerine eklediler. Biyolojik cinsiyetten farklı olarak, toplumsal cinsiyetin anlamı toplumsal ve kültürel olarak belirlenir ve hem kadına hem de erkeğe yüklenen toplumsal rolleri tanımlamakta kullanılır. Dolayısıyla içeriği toplumdan topluma olduğu kadar tarihsel olarak da değişebilen 'cinsiyet konumu' ya da 'cins kimliği' anlamına gelir. Toplumsal cinsiyet yalnızca cinsler arasındaki farklılıkları belirlemekle kalmaz, aynı zamanda kadın ve erkek arasındaki eşitsiz güç ilişkilerine de işaret eder (Berktaş, 1996; Scott, 1996). Bu kavramın bir başka önemi kadını tekil ve tarihsiz bir kategori olarak kabul etmemesi, kadınlar arasındaki tarihsel, toplumsal, sınıfsal, ulusal vb. farklılıkları da gözönüne almasıdır.

Toplumsal cinsiyet kategorisini çözümlemelerinin merkezine alan kadın tarihi çalışmalarının en önemli katkılarından biri kadınlara ilişkin geleneksel ataerki önkabullerin sorgulanması ve reddedilmesi olmuştur. Bu önkabullere göre, kadınlar erkeklerden hem biyolojik olarak hem de ihtiyaçları, yetenekleri ve işlevleri bakımından farklıdırlar. Bu farklılıkların, kadınların erkeklerden fiziksel ve psikolojik bakımdan daha zayıf, akılcı ve rasyonel değil duygusal, dolayısıyla güvenilmez ve dengesiz olmalarına yol açtığı ileri sürülür. Ayrıca kadınlar, çocuk doğurma ve yetiştirme özellikleri nedeniyle 'doğa' ile özdeşleştirilirken, erkekler rasyonel zihinsel yeteneklerinden dolayı kültürel ve siyasal alanla özdeşleştirilirler. Erkeklerin 'doğal üstünlükleri' onlara kadınların cinselliğini ve üreme yetilerini denetleme hakkı verirken, kadınlar ikincil ve aşağı bir statüye yerleştirilir (Berktaş, 1996). Bu tanımlamalara göre ataerki sistem içinde kadınlara annelik, toplayıcılık, evkadınlığı, kölelik, fahişelik, bakıcılık gibi toplumsal cinsiyet rolleri verilirken; erkeklere avcılık, askerlik, yöneticilik, sanatçılık gibi roller düşer. Toplumsal cinsiyet rolleri yaklaşık beş binyıldır ataerki sistem içinde belirlenmektedir.

Gerda Lerner'a göre tarihsel bir süreç olarak ataerkinin kurulması ve kurumsallaşmasıyla ilgili sorular feminist bir tarih kuramı için çok önemlidir (Lerner, 1986). Aynı zamanda ataerki kavramı

cinsler arasındaki eşitsizliklerin, kadının toplum içindeki ikincil konumunun ve sömürü mekanizmalarının çeşitli yönleriyle anlaşılabilmesi açısından vazgeçilmezdir. 'Ataerki sistem (patriarchy), bir cins olarak toplumda kadınların ezilmesi [ve sömürülmesi] sonucunu doğuran kurumsal ve kültürel düzenleme ve uygulamaları belirtir ve genel olarak kullanıldığında erkek iktidarı anlamına gelir' (Berktaş, 1996). Ataerki, kadının cinselliğinin, bedeninin, doğurganlığının ve emeğinin erkekler tarafından denetlendiği ve sömürüldüğü toplumsal yapılar ve pratikler sistemidir. Berktaş'ın belirttiği gibi sistem, asıl olarak erkek çıkarlarını korumakla birlikte, erkeklerin iradelerinden bağımsız nesnel bir gerçeklik olarak varlığını sürdürür (Berktaş, 1996).

Geleneksel düşünüşte iddia edildiğinin aksine, ataerki evrensel, doğal ya da tanrısal, dolayısıyla kaçınılmaz değil, tarihsel bir sistemdir ve içinde yer aldığı toplumun ekonomik, kültürel, demografik, tarihsel koşullarına eklenerek farklı biçimler alır (Walby, 1990; Lerner, 1986). Örneğin, Maria Mies bu sistemin günümüzdeki biçimini ya da 'en son gelişmiş halini' anlatmak için 'kapitalist ataerki' kavramını kullanır (Mies, 2011). Ancak ataerki sistemin içinde bulunduğu tarihsel koşullara göre çok sayıda farklı biçimleri ortaya çıkmış olsa bile, bunların yapısal özellikleri birbirine benzer (Mies, 2011). Sylvia Walby'ye göre ataerki sistemi meydana getiren altı temel yapı vardır: Ücretli emek, ev işi, cinsellik, kültür, şiddet ve devlet. Bu yapılar arasındaki karşılıklı etkileşim ataerkinin farklı biçimlerini ortaya çıkarır (Walby, 1990). Radikal feminist Shulamith Firestone'na göre (1974) ataerki aileden ve erkeğin kadının doğurganlık yetisi üzerindeki kontrolünden kaynaklanır. Marksist feminist Heidi Hartmann'a göre (1981) ise ataerki erkeğin evde ve ev dışında kadının emek gücü üzerindeki kontrolüne dayanır. Ataerki sistemin farklı analizlerinin de gösterdiği gibi bu sistem içinde erkek her zaman egemen ve kadın ezilen durumundadır, ancak bu kadınların daima kurban konumunda ya da her türlü etkiden, haktan ve kaynaklardan yoksun ve bağımlı oldukları anlamına gelmez (Lerner, 1986).

Ataerkinin Toplumsal Kökenleri-Herkesin Bir Annesi Vardır!

Kadınların günümüz toplumlarındaki ezilmesini ve sömürülmesinin mekanizmalarını anlamak ve bu hiyerarşik ilişkileri değiştirebilmek için ataerki sistemin doğuş nedenleri analiz edilmelidir. Bunun için de insanın biyolojik, kültürel ve toplumsal evrimine göz atmamız gerekir¹. İnsanın biyolojik evrimi, 'antropogenesis' (insan oluşumu), zamanımızdan 3-3.5 milyon yıl kadar önce Hominidlerin *Homo* cinsine doğru evrilmesiyle başlamış ve çağdaş tipte *Homo sapiens* alttürünün bilinen ilk ırkı olan 'Cro-magnon İnsan' zamanımızdan 50 bin yıl kadar önce görülünceye kadar sürmüştür. İnsanın evriminde çok önemli roller oynayan üç hominid özelliğinden söz edilebilir. Bunlar, dikilme, elin evrimi ve beynin evriminin bugünkü düzeyine ulaşmasıdır. Bu üç özelliğin organik evriminin tamamlanmasıyla, Çağdaş tipte *Homo sapiens* 200 bin yıl kadar önce Afrika'da ortaya çıkmış ve 100 bin yıl, kadar önce de oradan dünyaya yayılmıştır (Şenel, 2006). Afrika'dan tüm dünyaya yayılan bu ilk insanlar tek bir büyükananın torunlarıydılar. California Üniversitesi'nde dünyanın çeşitli kesimlerinden gelen 147 kişinin mitokondriyal DNA'sının mutasyonları üzerinde yapılan bir araştırma, bu kişilerin Afrika'da yaklaşık 250 bin yıl önce yaşamış bir kadının torunları olduklarını göstermiştir (French, 2008).

İnsanlığın ilk geçim biçimini ve ilk yaşam biçimini Paleolitik ve Mezolitik dönemde (zamanımızdan önce 1 milyon yıl ile 10 bin yıl arasında) görülen avcılık ve toplayıcılık etkinliği oluşturmuştur. Bu dönemde cinsler arasındaki ilk toplumsal iş bölümü, günümüzdeki kadar katı bir biçimde ayrılmış olmasa bile, avcı-erkek ve toplayıcı-kadın olarak ortaya çıkmış; bu iş bölümü kadınların ve erkeklerin farklı işler ve işlevler görmelerine, buna bağlı olarak farklı duygu, düşünüş ve davranışlar, kısacası farklı bilgi birikimi ve kültürler geliştirmelerine yol açmıştır. Ancak bu dönemde kadın-erkek kültürlerinin farklılaşması ne anaerkiye ne de ataerkiye varmıştır (Şenel, 2006). Bu toplumların kadın ve erkek üyeleri arasında görece eşitlikçi toplumsal ilişkilerin geliştiği antropologlarca ortaya konmuştur. Toplum içinde

özel mülkiyetin bulunmaması ve yiyecek depolamanın olanaksızlığı bu eşitliğin nedenlerinden biridir. Söz konusu toplumların varlıklarını sürdürmesi, kadının çocuk doğurma ve yetiştirme yetisine olduğu kadar, onun toplayıcılığına da bağlıydı. Çağdaş avcı ve toplayıcı toplumlar üzerine yapılmış antropolojik çalışmalar temel olarak erkek etkinliği olan avın düzensiz bir besin kaynağı olduğunu ve grubun yiyecek ihtiyacını karşılamada yetersiz kaldığını; kadınların toplayıcılıkla günlük yiyeceğin yüzde 80'ini sağladıklarını ortaya koymuştur. Gerçekte erkek avcılar avlanma seferlerini sürdürebilmek için kadınların sağladığı besinlere bağımlıydılar (Mies, 2011). Mies'e göre kadınların üretkenliği, diğer bütün insan üretkenliğinin önkoşuludur. Bu, kadınların hem yeni nesillerin üreticileri oldukları hem de toplayıcılarla avcılar arasındaki ilk toplumsal işbölümünün kadınların üretkenliğine dayandığı anlamına gelir (Mies, 2011). Kadınlar toplayıcı etkinlikleri sırasında bitkiler ve bitkisel yaşam hakkında çok ayrıntılı bilgi biriktirirken, yiyecek toplamaya ve hem bebeklerin hem de toplananların kamp yerine taşınmasını sağlamaya yardımcı olacak ilk araçları (eşleme sopası/kazma ve bohçayı) da geliştirdiler (Miles, 2001; French, 2008). Bu toplumlarda kadının, çocuk doğurma yetisinden ve yiyeceğin büyük bölümünü sağlamasından kaynaklanan yüksek bir değeri vardı. Kadınlar aynı zamanda toplayıcı etkinlikleri sırasında edindikleri bitkilerle ilgili bilgilerini sağaltma amacıyla kullandılar. Bu bilgiler doğum kontrol yöntemleri geliştirerek, kendi vücutlarını denetlemelerine de olanak sağladı (Mies, 2011). Sonuçta kadınların bu yetileri toplum içindeki statülerinin artmasına yol açtı.

Zamanımızdan 10 bin yıl kadar önce kadınların toplayıcılıkla edinmiş oldukları bilgi ve deneyimlerinin düzenli tahıl ve yumru ekimine yol açtığı bugün büyük ölçüde kabul edilmektedir. Düzenli tarım üretimine geçilmesi yeni bir üretim biçimine ve yerleşik yaşama geçişin de başlangıcıdır. Gordon Childe bu gelişmeyi 'Neolitik Devrim' olarak adlandırır. Şenel'in belirttiği gibi bu geçiş, toprağa yerleşme, mülkiyet, toplumsal artı üretim gücü, nüfus artışı, tabakalaşma, hatta savaş gibi sonuçları

da beraberinde getirmişti (Şenel, 2006). Bütün bu sonuçlar ataerkinin gelişmesine ve kurumsallaşmasına giden yolu da açmıştı. Tarımın kadınlar tarafından bulunduğu ve bu dönemde de eşitlikçi ilişkilerin sürdüğüne dair bulgular Ehrenberg tarafından sunulmuştur. Tarım, İ.Ö. 10-8 binyılları dolaylarında Ortadoğu'da 'yabani tahıl kuşağı' bölgelerinde görülmüştür. Tarımın geliştirildiği bu toplumlar, kadının erkekler tarafından baskı altına alınmadığı, ekonomik ve politik olarak oldukça etkin olduğu, anasoylu (*matrilineal*) ve anayerli (*matrilocal*) bir kültüre sahiptiler (Berktaş, 1996).

Ancak bu toplumların anasoylu ve anayerli olmaları, anaerkin oldukları anlamına gelmez. Bu toplumlarda toprak ve çocuklar üzerinde hakları olan kadınlardı ve bu haklar analardan kızlarına aktarılıyordu. Büyükana, kızları ve onların kocaları ile çocuklarından oluşan gruplar uzun evlerde yaşıyorlardı. Yiyecek üretiminin büyük kısmı hâlâ kadınlar ve çocukları tarafından yapıldığından, yiyecekler toplum adına büyükana tarafından paylaştırılıyor; kadının yiyecek üretimi üzerindeki bu rolü ona kararları veto yetkisi veriyordu. Bu tür topluluklarda kadınların erkeklerle eşit bir saygınlık ve statüde oldukları da anlaşılmaktadır (French, 2008; Berktaş, 1996). Benzeri bir toplumun bugünkü Çatalhöyük'te yaklaşık olarak İ.Ö. 7.500 ile 5.700 yılları arasında varlığını sürdürmüş olduğu arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır. Çatalhöyük, yaklaşık 8.000 kişinin yaşadığı, birbirine eklenmiş arı kovani peteklerine benzer şekilde inşa edilen, içine yukarıdan bir merdivenle girilen evlerden meydana gelmiş bir kasabaydı. Her evde bir toprak fırın ve geniş bir uyuma alanı vardı. Arkeolojik kazılarda bulunan tahta araçlar, kumaşlar, örgü sepetler ve obsidyen nesnelere kasabanın yüksek beceri ve uzmanlaşma düzeyini ve aynı zamanda ticaret etkinliğinin gelişmiş olduğunu gösterir. Çatalhöyük'te caddelerin ve meydanların yokluğu, evlerin büyüklüğünün hemen hemen aynı olması hiyerarşinin ya da siyasi otoritenin var olmadığı biçiminde yorumlanmıştır. Çatalhöyük'ün farklı seviyelerinde çok sayıda kutsal mekan olarak kullanılan oda ve pişmiş kilden yapılmış Ana Tanrıça

heykelcikleri bulunmuştur (French, 2008; Lerner, 1986). Lerner'a göre Çatalhöyük ataerkiden farklı bir toplumsal yapı sunması ve kadının ikincilliğinin evrensel olmadığını göstermesi bakımından önemlidir (Lerner, 1986).

Kadının Düşüşü ve Ataerkinin Doğuşu

Ancak Neolitik dönemin ilk evrelerinde de devam eden cinsler arasındaki bu görece eşitlikçi yapı tarımın icadı ile ilk yazılı belgelerin ortaya çıkışı arasındaki bir zamanda kadınların aleyhine bozuldu. Bu dönemde tarım (çapa tarımından saban tarımına geçilmesiyle) erkeklerin egemenliğine geçti ve kadınların statüsünde önemli bir düşüş oldu. Böyle bir değişimin birden fazla nedeni olmakla birlikte, hayvancılığın ve saban tarımın gelişmesi belirleyici etmenler olarak görünür. Sonuçta erkekler tarımda ve yiyecek üretiminde hakim duruma geçtiler.

Antropologlar saban tarımı ile babasoyluluk ve anaerkin toprak mülkiyeti arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuşlardır. Babasoyluluğun hakim olduğu durumda kadın kendi ailesini terkedip, kocası ve kocasının ailesi ile birlikte yaşamaya başlar. Anasoyluluktan babasoyluluğa geçiş cinslerin ilişkisinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu geçişle kadınlar toprak ve çocuklar üzerindeki haklarını yitirmişlerdir. Tarımda yaşanan yukarıda sözü edilen değişiklikler yaklaşık İ.Ö. 4000 ile 3000 yılları arasında gerçekleşmiştir. Süt ve süt ürünlerinin tüketiminin artması ve hayvanların tarımda kullanılmaya başlanması, avlanmanın önemini azaltırken, kadınlarla erkekler arasındaki işbölümünü de değiştirdi. Geç neolitik dönemde erkeklerin tarımsal işlerin büyük kısmını devralmasıyla kadınların yiyecek üretimindeki rolleri eski ağırlığını yitirmiş ve statüleri de buna bağlı olarak düşmüştür. Ayrıca bu dönemde maddi zenginliğin biriktirilebilir ve kuşaktan kuşağa aktarılabilir hale gelmesiyle özel mülkiyetin ve toplumsal tabakalaşmanın da yolu açılmıştır (Berktaş, 1996).

Lerner ise erkek egemenliğinin hayvancılığın gelişmesi ile kurulduğu açıklamasını reddeder ve

bu egemenliğin kabileler arası savaşlar sonucunda elde edilen askeri başarıların sonucunda kurulduğunu ileri sürer. Lerner'a göre tarımın gelişmesinden sonra meydana gelen değişiklikleri anlamak için kadının metaya dönüşme sürecini de dikkate almak gerekir. İlk tarım toplumlarında, hasadın emek yoğun bir etkinlik olması nüfusu ve insangücünü arttırma zorunluluğu doğurmuştur. Bu zorunlulukla birlikte kabileler arasında doğan rekabet, kadın cinselliğinin ve doğurganlığının ilk 'meta' haline gelmesine neden olmuş ve 'kadın değişimi' uygulamalarını başlatmıştır. Bu uygulamalar kadının zorla kendi kabilesinden çalınması, tecavüz ve anlaşmalı evlilik gibi çeşitli biçimler almıştır (Lerner, 1986). Sonuç olarak tarım devrimiyle birlikte insan emeğinin sömürüsü ve kadının cinsel sömürüsü ayrılmaz biçimde içiçe girmiştir. Bu süreçte kadın hem emek-gücü için hem de yeni emek-gücünü üreten olarak doğurganlığı için sömürülmüştür. Böylece özel mülkiyet ilk kez kadının yeniden-üretici emeğine el konması ile ortaya çıkmıştır. Yani, özel mülkiyetin doğuşu ile kadının düşüşü arasında, Engels'in ve daha sonra onun kuramını tersine çevirenlerin iddia ettiği gibi, bir öncelik ardılık ilişkisi olmadığını, ikisinin aynı sürecin bileşenleri olarak aynı zamanda ortaya çıkmış olduğunu ileri sürmek de mümkündür (Engels, 1992; Lerner, 1986; Miles 2011).

Lerner'a göre tarihsel bir sistem olarak ataerkinin gelişmesi Eski Mezopotamya'da başlamış ve bu süreç, İ.Ö. 3100 ile 600 arasında yaklaşık 2500 yıllık bir zaman dilimine yayılmıştır (Lerner, 1986). Ataerkinin gelişmesi ve kurumsallaşması kendini soy bağlarının ve ekonomik ilişkilerin değişmesinde, dinsel bürokrasinin ve devlet bürokrasisinin gelişmesinde ve erkek- tanrı figürünün yükselişinde gösterir. Tarım devrimiyle kadınıla erkek arasında, hiyerarşiye ve iktidara dayalı yeni bir işbölümünün gelişmesi, anasoyluluktan babasoyluluğa geçiş, kadının emeğine el konmasıyla özel mülkiyetin doğması, kısacası ataerkinin yükselişiyle devletin ortaya çıkışı eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir.

Uygarlığın Geçiş ve Ataerkinin Kurumlaşması

Neolitik köylerden kentlere ve kentlerden devletlerin doğuşuna varan süreç 'uygarlığın

doğuşu' olarak adlandırılır. Bu süreç, dünyanın çeşitli yerlerinde farklı zamanlarda yaşanmıştır. İlk devletler önce Mezopotamya, Mısır, Hindistan (İndüs), Çin ve Orta Amerika'da, daha sonra Afrika ve Kuzey Avrupa'da ortaya çıkmışlardır (Şenel, 2006). Arkaik devletlerin genel özellikleri şunlardır: Mülk sahibi sınıfların ve hiyerarşinin doğuşu, meta üretimi ile örgütlü ve uzmanlaşmış ticaret, kentleşme, askeri elitin çıkışı, krallık, köleliğin kurumsallaşması, malların ve iktidarın dağıtılmasında soyun hakimiyetinden ataerkil ailenin hakimiyetine geçilmesi (Lerner, 1986).

Mezopotamya'da ilk kentsel devletler İ.Ö. 3500 ile 3000 yılları arasında, yazının keşfedilmesiyle aynı dönemde ortaya çıkmışlardır. Kent devletleri arasında yaşanan egemenlik mücadeleleri ve askeri rekabet, bir yandan erkeklerin egemenliğini güçlendirirken, öte yandan askerlerin ve tapınak rahiplerinin mülk sahibi sınıfları oluşturduğu bir sınıflı toplumun doğmasına yol açtı. Kadınların statüsünü doğrudan etkileyen gelişmelerden birisi, mülkiyetin babadan oğula geçmesini güvence altına almak amacıyla, kadınların cinselliğinin denetimini erkeklere bırakan ataerkil ailenin, yasalara geçirilip devlet güvencesine alınarak kurumlaşması oldu. Kent toplumunun giderek karmaşıklaşması ve uzmanlaşması, yaşam koşullarının giderek iyileşmesinin bir sonucu olarak zanaatkarların ve tarım emekçilerinin nüfusunun artması, kadınların bu sınıflardan ve belirli mesleklerden dışlanarak ekonomiye olan katkılarının azalmasına ve statülerinin daha da düşerek ikincil konumlarının pekişmesine neden oldu. Devletler giderek üretimi yanı sıra, toplumsal yeniden üretimi de yönetmeye başladılar.

Kadının ekonomik ve sosyal statüsündeki düşmeye paralel olarak zamanla ataerkil aileyle ilgili yasalar kadınlar açısından daha baskıcı ve sınırlayıcı bir nitelik kazandı. Örneğin Babil'in Hammurabi Yasası (İ.Ö. 1750), aile bağının kutsallığına karşı işlenen 'suçlara' önceki Sümer yasalarına göre daha ağır cezalar öngörüyordu. Daha sonraki Asur Yasası'nda (İ.Ö. 1200) kadının anne olarak sahip olduğu haklar ortadan kalkmış durumdaydı ve boşadığı karısına tazminat verip vermemek kocanın

isteğine bırakılmıştı. Ayrıca Hammurabi Yasası'na göre aile reisi karısını ve çocuklarını borç karşılığı rehin verebilir ve eğer borcunu ödemezse bunlar borç köleleri haline gelirlerdi. Bu yasalar, kadınların artık hukuken kendi özerkliği olan bağımsız varlıklar değil, babanın ve kocanın sahip olduğu metalara dönüştüklerini açıkça gözler önüne serer (**Berktaş, 1996**). Aynı dönemde örtünme, erkeğin kadın bedeni üzerindeki denetiminin bir başka göstergesi olarak ortaya çıktı. Peçe önceleri yalnızca yüksek sınıftan kadınlar için zorunluken, daha sonra bütün erkeklerin kullanımına açık olan kadınlarla, yani fahişelerle, yalnızca tek bir erkeğin kullanımına açık ve onun koruması altında olan 'saygın' kadınları birbirlerinden ayırmak için kullanılmaya başlandı (**Lerner, 1986**).

Hammurabi Yasası'nın devlet gücünün bir bileşeni olarak ataerkil ailenin kurumlaşmasının başlangıcını oluşturduğu söylenebilir. Bu yasa, kadının statüsünün ailenin başındaki erkeğin sosyal statüsüne ve malvarlığına bağlı olduğu sınıflı bir toplumu yansıtır. Mezopotamya, İran, Helen, Hıristiyan ve İslam kültürleri bugün de devam eden ataerkil geleneğin biçimlenmesinde rol oynadılar. Berktaş, bu kültürlerin kadınları tümüyle biyolojik, yani cinsellik ve üreme işlevine indirgeyen düşüncelerin geliştirilip yaygınlaştırılmasına hizmet ettiğini ileri sürer (**Berktaş, 1996**). Ataerki, devletin doğuşu ve ataerkil ailenin kurumlaşmasıyla yükselişini sürdürdü ve yaşamın her alanını etkileyen bir sisteme dönüştü. Ataerkil sistemin dayattığı cinsiyete dayalı işbölümü, ataerkil dinler, hukuk, tıp, eğitim gibi, erkeğin kadınları kontrol etmesini ve onlara hükmetmesini doğanın zorunlu bir parçası olarak tanımlayan ideolojik sistemler tarafından desteklendi.

Ataerkinin tarihsel gelişimine bakarken üzerinde durulması gereken bir başka toplum, bugünkü Batı toplumlarının demokrasinin ve uygarlığın beşiği olarak görüp, kendi kökenlerini dayadıkları, özellikle Bizans ve daha sonra onun dolayısıyla Osmanlı kültürünü ve kurumlarını etkilemiş olan Eski Yunan'dır. Oysa Eskiçağın en 'liberal' ve 'demokratik' düzeni olarak görülen Atina kent devletinde bile kadının konumu çağın (yaklaşık İ.Ö. 1000 ve

dördüncü yüzyıl arası) öteki toplumlarındakinden parlak değildi. Kadınlar, kamusal yaşamdan dışlanmış ve erkeklerden ayrılmıştı. Erkekler agora ve jimnasyum gibi kamusal alanlarda siyaset ve spor yaparken, özgür vatandaş olan kadınlar evden pek fazla dışarı çıkmadan köleler tarafından yerine getirilen çocuk bakımı ve dokumacılık gibi ev işlerini yönetirlerdi. Evlerin mimari yapısı da kadınlarla erkekleri birbirlerinden ayıracak şekilde düzenlenmişti. Kadınlar evlerin harem benzeri ('kadınlar bölümü' anlamında *gynaekonitis* denen) sokaktan uzak bölümlerinde, erkeklerden yalıtılmış bir yaşam sürerlerdi (**Şenel, 1970; Halsall, 2004**). Ünlü Yunan filozofu Aristoteles'in kadınlarda yücelttiği erdemler yumuşak başlılık ve sessizlikti. Ona göre kadınlar doğaları gereği erkeğe boyun eğmelidirler, çünkü erkekler daha güçlü ve daha akılcıdır; bu özellikleri onları doğal otorite yapar. Kadınların siyasi hakları olmadığı gibi medeni hakları da oldukça sınırlıydı. Mahkemede tanıklık yapamazlar, evlilik, boşanma ve mülkiyet konularında söz söyleyemezlerdi. İ.Ö. altıncı yüzyılda yapılan Solon Yasaları kadının yaşamını ayrıntılı biçimde düzenleyerek onların özel alana sınırlandırmasını yasalaştırdı (**Berktaş, 1996**). Tarihçi Thukydides'in aktardığı Perikles'in Atina-Sparta savaşında ölenlerin cenaze töreninde yaptığı söylevinde söyledikleri Atina'nın altın çağında kadının konumunu özetler niteliktedir: 'Dul kalan kadınlar için en büyük ün, yaratılışınızın çizdiği sınırlar içinde geride kalmanız, erkekler arasında lehinizde olsun aleyhinizde olsun adınızın mümkün olduğu kadar az anılmasıdır' (**Şenel, 1970**).

Kadının Tektanrılı Dinlerdeki Konumu

Ataerkinin yükselişinde ve pekişmesinde büyük etkisi olan bir başka yapı dindir. Din, özellikle de tektanrılı dinler, toplumsal cinsiyet rolleri, kadın-erkek dikotomilerini ve imgelerini meydana getirmede ve onların insanlar tarafından benimsenerek içselleştirilmesinde önemli bir etken olmuştur. Çünkü, dinde bu kalıpların mutlak ve değişmez, başka bir deyişle kutsal olduğu düşüncesi yayılır (**Berktaş, 1996**). Tektanrılı dinler belli bir toplumsal ve tarihsel bağlamda doğmuş ve içinde doğdukları ataerkil sınıflı toplumlarda var olan

değerleri temel almışlardır. Tektanrılı dinlerin Musevi versiyonlarının aynı coğrafyada ve benzeri toplumsal yapılar ve gelenekler içinde ortaya çıkmış olması ortak özellikler göstermelerine neden olmuştur. Berktaş bu bağın, 'ataerkil sistemin doğuşu ve kurumlaşması ile olan etkileşim sonucunda kadını ve erkeği mutlak ve hiyerarşik bir biçimde ikiye bölen katı toplumsal cinsiyet rollerinin vazedilmesi, erkeğin üstünlüğüne dayanan ataerkil aile ilişkisinin kutsanması ve bu bağlamda kadın bedeni üzerindeki denetimin yasallaştırılıp meşrulaştırılması' olduğunu söyler (Berktaş, 1996).

Bu özellikleri nedeniyle Musevilik ve Hıristiyanlık, Batı toplumlarında, kadın bedeninin ve cinselliğinin, özellikle evlilik kurumu aracılığıyla, düzenlenmesinin ve denetlenmesinin temel aracı olmuştur. Her iki dinde de, kadın (Havva) kötülüğü dünyaya getiren kişi, 'ilk günah'ın işleyicisi olarak kurgulanmıştır. Musevilikte babanın ve kocanın kadınlar üzerindeki yetkisi çok geniştir. Çok eşliliğe izin verilirken, erkeğe evlilik, boşanma ve miras konularında önemli ayrıcalıklar tanınmıştır. Kız çocukları babaları için bir ekonomik değer anlamına geliyor ve kendileri için ayarlanan evliliklere karşı çıkamıyorlardı. Ayrıca kadınların sinagoglarda yerleri ayrılarak ve konuşmaları engellenerek dinsel alandaki faaliyetleri de sınırlandırılmıştır (Berktaş, 1996). Musevilik kendisinden sonra gelen dinleri ve toplumları büyük ölçüde etkilemiştir. Roma İmparatorluğu'nun topraklarında doğan Hıristiyanlık başlangıcında, her insanın değerli olduğu düşüncesini yayarak öncelikle toplumun en alt katmanlarını oluşturan kadınlar ve köleler arasında yayılmıştır. Ancak kilisenin kurumlaşmasıyla Hıristiyanlık kölelik ve toplumsal cinsiyet rolleri konusunda radikal yanlarını giderek kaybedip uzlaşmacı ve çelişkili bir tutum benimsedi. Dördüncü yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelen Hıristiyanlık, büyüdükçe bir yandan eşitlikçi ilkelerini sürdürürken diğer yandan da Museviliğin bazı ataerkil anlayışlarını ve uygulamalarını benimsedi. Evlilik rızaya dayandırıldı ve erkeğin çok eşliliği reddedildi. Boşanma zorlaştırılarak evlilik içinde kadının konumu iyileştirildi. Hıristiyanlığı kurumlaştırarak evrensel bir din haline getiren Paulus, 'kadının öğretilmesine ve

erkeğe hakim olmasına izin veremem. Çünkü önce Adem sonra Havva yaratıldı ve Adem aldanmadı, fakat kadın aldanarak suça düştü' (İncil, Paulus'un Timoteos'a Birinci Mektubu, 2:12-14) diyerek kadının tabii ve erkekten aşağı olduğunu ve bilgi edinme ve onu öğretme iddiasında bulunamayacağını ilan etmiştir. Ona göre kadının görevi evlenerek çocuk doğurması ve onları iyi birer Hıristiyan olarak yetiştirmesidir (Halsall, 2004; Weisner Hanks, 2010).

Museviliğin ve Hıristiyanlığın doğduğu bölgelerde aynı geleneğin devamı olarak gelişen İslamiyet, aynı zamanda kendinden önce Arabistan'da varolan ataerkil kabilelerin kültürlerinden, geleneklerinden ve toplumsal cinsiyete ilişkin düzenlemelerinden de etkilenmiştir (Keddie, 2005). Böylece İslamiyet, tektanrıcılık ile ataerkil düzen arasındaki ilişkiyi Allah'ın buyrukları biçiminde mutlak ve değişmez kılarak cinsellik, topluluk ve din arasındaki bağın en açık biçimde gözlemlenebildiği din olmuştur. Kuran, cinselliğin düzenlenişine özel bir önem vermiştir, çünkü İslam'a göre, cinsel işlevin kendisi kutsal olanla bağlantılıdır; Tanrı'nın gücünün kendisini ortaya koyduğu alanlardan biridir. İslamiyet Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Akdeniz'in diğer bölgelerine yayılmış ve bu süreçte Arabistan'da varolan toplumsal, dinsel ve ataerkil yapıları bu bölgelerdekilerle eklemlemiştir (Berktaş, 1996). İslamın doğuşu ve yükselişi aynı zamanda Arabistan'da anasoyluluktan babasoyluluğa, ticaretin gelişmesiyle göçebe kabile yaşamından yerleşik kent yaşamına geçişin yaşandığı dönemdir. Bu toplumsal değişimler, kadının dinsel, siyasal alanlardan dışlanarak özel alana kapatılmasına; kadının statüsünün daha da düşürülüp onun ikincil konumunu pekiştiren kadının bedeni ve çocukları üzerindeki haklarının kocaya devredilmesi, fiziksel tecridi ve örtünmeye zorlanması gibi uygulamaların gelişmesine yol açmıştır (Beitler, 2010; Weisner Hanks, 2010). İslamiyet'in erkekleri üstün gören anlayışı iki kadının tanıklığının bir erkeğinkine eşit sayılması, kadınların mirastan erkeğinkinin yarısı kadarını alması, kadının siyasal ve kutsal alanlardan dışlanması, erkek çok eşliliğine izin verilmesi gibi uygulamalarda su yüzüne çıkar. Böylece İslamiyet bu toplumsal cinsiyet

düzenlemelerini meşrulaştırmanın ve pekiştirip güçlendirmenin en önemli aracı olmuştur.

Feodal Ataerkiden Kapitalist Ataerkiye

Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da bunlar olurken, Avrupa'da Ortaçağ'a (yaklaşık İ.S. beşinci ve onbeşinci yüzyıllar arası) feodalizm adı verilen üretim biçiminin damgasını vurduğunu görüyoruz. Feodal üretim biçimine çeşitli zamanlarda Avrupa'nın ve dünyanın farklı yerlerinde farklı versiyonlarıyla rastlanmakla birlikte temel olarak toprak mülkiyetine ve tarımsal üretime dayanan özel bir üretim tarzıdır. Feodal düzende üretim ilişkileri temelde toprak üzerinde denetim kurmuş feodal bey ile o toprak üzerinde çalışıp üreten serf arası ilişkilerdir. Toprağa bağlı yaşayan serfler ile feodal beyin ilişkisi yöneten-yönetilen ve sömüren-sömürülen biçimini almaktadır. Bu ilişkiye ek olarak feodalizmde önemli bir başka ilişki alt feodal beyler ile üst feodal beyler arasındadır. Bu, temel olarak şiddet kullanımına ve savaş ilişkilerine dayanmakla birlikte sözleşme ve koruma ilişkilerini de içerir (Şenel, 2006).

Feodal üretim tarzının ayrılmaz bir başka parçası da zor yoluyla yeni topraklar elde etmek ve yağmacılıktır. Bu şekilde sadece yeni topraklar değil toprakla birlikte üretim için gerekli olan insanlar (serfler) da ele geçirildiler. Serfler toprağa ve dolayısıyla toprağı kontrol eden feodal beye bağımlı ve bağılıydılar ve toprağın bir parçası olarak görüldüler. Mies'e göre 'feodalizmde üretim ilişkilerinin oluşturulması ve korunması, hakim sınıfın sahip olduğu zor araçları üzerindeki tekel aracılığıyla mümkün oldu. Erkek avcı/savaşçı paradigması, bu üretim tarzının temeli ve sığınağı olarak değişmeden kaldı' (Mies, 2011). Feodalizmin ortaya çıkışıyla cinsiyete dayalı, eşitsizlikçi ataerki işbölümü de varlığını sürdürmekle birlikte, yeni üretim biçiminin gereklerine göre dönüştü. Kadınların toplumsal konumunun feodal dönemde bir önceki döneme göre gerilediği yaygın olarak kabul edilen bir görüştür. Feodalizm öncesi dönemde kadınlar erkeklerle görece eşit bir toplumsal konumda buluyordu. Miras alabilmeleri ve mülkiyet edinebilmeleri yanı sıra dinsel ve siyasal iktidara

ortak olabiliyorlardı (Pelizzon, 2009). Feodalizmin yükselişle birlikte toprakların bölünmesine engel olmak için feodal aileler soylarını kurucu soylu bir ataya dayandırmaya başladılar. Mülkün parçalanmasını önlemek için veraset ortaklığına son verildi ve 'ilk erkek çocuğun önceliği' (*primogeniture*) ilkesi benimsendi. Bu ilkeye göre soyluluk ünvanı, toprak sahipliği ve yönetim erki bölüşülmeden en büyük oğula bırakılıyordu. Böylece kız çocuklarının ve diğer erkek çocukların miras hakları önemli ölçüde sınırlandı. Kızlar ancak evlendiklerinde çeyiz alabiliyorlar ve bunun dışında mirastan pay isteyemiyorlardı (Pelizzon, 2009).

Feodal dönemin bir başka önemli gücü, özellikle evlilik kurumu üzerinden, feodal ataerki ilişkilerinin ve toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesinde büyük rol oynayan kilise idi. Kilisenin babasoyluluğu ve ilk erkek çocuğun önceliği ilkesini desteklemesi, on birinci yüzyılda evliliğin dinsel ve ahlaki değerine ilişkin inancın yeniden canlanmasına yol açtı (Duby, 1991). En saf biçimini, boşanma hakkını her iki cins için de kaldıran 'Katolik evliliği' olarak alacak bir evlilik anlayışı, kadın bedeninin ve cinselliğinin denetlenmesini ve böylece soyun devamını ve mülklerin bölünmeden kalmasını sağlayan en etkili araç olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır. Evlilik içinde kadın kocasına mutlak itaat göstermekle yükümlüydü. Kadının zina etmesinin cezası ölümken erkek için bir ceza yoktu. Soylular arasında evlenmenin amacı 'meşru' varisler yaratmakken, serflerin evlenmesinin işlevi serf ana-babadan serf olarak doğacak insanların sayısını arttırmaktı (Pelizzon, 2009). Yani feodalizmin evlilik modelinde de aile içinde kadının doğurganlık gücünün olabildiğince fazla biçimde sömürülmesine devam edilmiştir. Öte yandan feodal bey köylü kadınları denetimi altına alarak beyliği içindeki işgücünü kontrol etmeyi amaçlamıştır.

Mies bu dönemi 'kadınların evcilleştirilmesi süreci' olarak adlandırır (Mies, 2011). Kadının evcilleştirilmesinin ve ataerkinin güçlenip feodal ataerkiden kapitalist ataerkiye geçişin önemli araçlarından biri cadı avıydı. Kadınların cadılıkla ilişkilendirilmesinin bir nedeni Hıristiyanlığın kadınların ahlaken zayıf yaratılışlı olduğu anlayışındır.

Kadınlar özellikle cinsel yönden ahlaken zayıf ve erkeklerden akılcı daha geri oldukları için onların dinden sapıp büyücü olma olasılıklarının daha yüksek olduğu ileri sürülmüştür. Papalık 1233'te içine cadıları da alan dinsel sapkınların izlenip kovuşturulması için Engizisyon örgütünü kurmuştu. Cadı avlarının amaçlarından birinin Katolik papazların ve Engizisyon yetkililerinin güçlerini arttırma ve varlıklarını meşrulaştırma çabası olduğu söylenebilir. Pelizzon, cadı avının bir başka amacının, kadını doğa ve besleyen ana imgesiyle özdeşleştiren ve kâr elde etme çabasına uygulamada zorluk çıkaran dünya görüşünü hafızalardan silip, onun yerine yeni bir dünya görüşünü yerleştirmek olduğunu ileri sürer (Pelizzon, 2009).

Avrupa'da cadı avları Ortaçağ'ın ortalarından, onikinci yüzyıldan Yeniçağ'ın kapitalist burjuva düzeninin başlarına, onyedinci yüzyıla kadar sürdü. Bu süre içinde çoğunluğu yoksul köylü ya da yoksul kentli milyonlarca kadın, akıl almaz işkencelere uğradıktan sonra cadı olarak yakıldı. Bu kadınların büyük bir kısmı ekonomik ve kendi bedenleri, özellikle doğurgan güçleri üzerindeki cinsel bağımsızlıklarını korumaya çalışan köylü ve zanaatkar kökenli kadınlardı. Cadılara yönelik kilise ve devlet saldırısı, bir yandan kadın cinselliğini bağımlı hale getirip disiplin altına almayı, diğer yandan da bu kadınların kürtajcı ve ebe olarak yaptıkları uygulamaları sonlandırmayı amaçlamıştır (Mies, 2011). Mies'e göre ebelerin cadı olarak suçlanıp işkence görmeleri ve yakılması, modern toplumun ortaya çıkışı, tıbbın profesyonelleşmesi, tıbbın bir doğa bilimi olarak yükselişi, bilimin ve modern ekonominin gelişmesiyle yakından ilişkilidir (Mies, 2011). Cadı avları bir yandan cadıların işkencesi sırasında insan bedeni ve anatomisi hakkında yeni bilgilerin edinilmesine ve böylece tıbbın gelişmesine katkıda bulunurken; diğer yandan da üniversite mezunu doktorların o zamana kadar ebelerin doldurduğu alana göz dikip rekabeti ortadan kaldırmak için kullandıkları bir araca dönüşmüştür (Ehrenreich, 1992).

Sonuç

Bu makalede kadının konumunun tarihsel süreç içinde nasıl değiştiği genel hatlarıyla ele alınmıştır. Geleneksel tarih yazımı tarafından görünmez kılınan kadının tarihini ortaya çıkarıp, onun etkin bir tarihsel özne olduğunu gösterebilmek amacıyla toplumsal cinsiyet ve ataerki kavramları kullanılmıştır. Toplumsal cinsiyet, cinsler arasındaki tarihsel ve kültürel olarak belirlenmiş farklılıklara olduğu kadar eşitsiz güç ilişkilerine de işaret eden bir kavramdır. Ataerki, toplumsal cinsiyet rollerini belirleyen, bir cins olarak kadının toplum içinde ezilmesi ve sömürülmesi sonucunu doğuran, kadının cinselliğinin ve emeğinin erkekler tarafından denetlenmesine yol açan kurumsal ve kültürel düzenlemeleri ve uygulamaları içeren toplumsal sistemler için kullanılan bir kavramdır. Ataerki tarihsel olarak yaratılmıştır ve tarih boyunca içinde yer aldığı toplumların ekonomik, kültürel, demografik koşullarına eklenerek farklı biçimler almışlardır. Ataerki ve üretim biçimlerinin tarihin farklı dönemlerinde çeşitli şekillerde eklenmesi kadının ezilmesinin ve sömürülmesinin koşullarını ortaya çıkarır. Sonuç olarak, kadının belli bir tarihsel dönemdeki konumu, üretim ilişkileri içindeki rolüyle bağlantılı olarak yükselir ya da alçalır. Ataerki düzenlemeleri belirleyen diğer etmenler arasında devlet, şiddet, din, kültür, ev işi, hukuk ve eğitim sayılabilir. Ataerkinin bu özellikleri, cinsiyete dayalı eşitsiz işbölümünün yalnızca aile ile ilişkili bir sorun olmayıp toplumun tamamını kapsayan yapısal bir sorun olduğunu gösterir. Bu makalede de gösterilmeye çalışıldığı gibi ataerki sistem bir zorunluluk değil sözünü ettiğimiz toplumsal ilişkilerce belirlenen ve değişebilen bir sistemdir. Kadınların statüsünün çok uzun zamandır düşük olması Paleolitik kızkardeşlerimizin gösterdiği gibi her zaman böyle sürüp gideceği anlamına gelmez.

Dipnot

1 ayrıntılı bilgi için bkz. Şenel, 2006

KAYNAKLAR

- Berktaş, F.** (1996) *Tektanlı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis.
- Beitler, R. M., Martinez A. R.** (2010) *Women's Role in the Middle East and North Africa*. Oxford:Greenwood.
- Duby, G.** (1991) *Şövelye, Kadın ve Rahip*. çev. M.A. Kılıçbay. İstanbul: Ayrıntı.
- Engels, F.** (1992) *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. Çev. Kenan Somer. Ankara:Sol Yayınları.
- Ehrenreich, B., English, D.** (1992) *Cadılar, Büyücüler ve Hemşireler*. İstanbul:Kavram.
- Firestone, S.** (1974) *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. New York:Morrow.
- French, M.** (2008) *From Eve to Dawn*. Newyork:The Feminist Press.
- Halsall, P.** (2008) *Early Western Civilization Under the Sign of Gender: Europe and the Mediterranean*. içinde: T. A. Meade ve M. E. Wiesner-Hanks (der.), *A Companion to Gender History*. Oxford: Blackwell, ss.285-304.
- Hartmann, H.** (1981) *The unhappy marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union*. içinde: L. Sargent (der.), *Women and Revolution*. London: Pluto Press.
- Keddie, N.R.** (2005) *Women in the Middle East Since the Rise of Islam*. içinde: B. G. Smith (der.), *Women's History in Global Perspective, Volume 3*. Illinois: University of Illinois Press.
- Lerner, G.** (1986) *The Creation of Patriarchy*. Oxford: Oxford University Press.
- Mies, M.** (2011[1998]) *Ataerki ve Birikim*. Çev.Yıldız Temurtürkan. Ankara:Dipnot.
- Miles, R.** (2001) *Who Cooked the Last Supper? The Women's History of the World*. New York:Three Rivers Press.
- Pelizzon, S.M.** (2009) *Kadının Konumu Nasıl Değişti? Feodalizmden Kapitalizme*. Çev:İ. E. Sadi ve C. Somel. Ankara: İmge.
- Scott, J.W.** (1996) *Introduction*. içinde: J.W. Scott (der.), *Feminism and History*. Oxford:Oxford University Press. ss.1-16.
- Şenel, A.** (1970) *Eski Yunanda Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*. Ankara: A.Ü. SBF yayını.
- Şenel, A.** (2006) *Kemirgenlerden Sömürgeci İnanlılık Tarihi (2.bsk)*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Walby, S.** (1990) *Theorizing Patriarchy*. Cambridge:Basil Blackwell.
- Wiesner-Hanks, M.E.** (2010) *Gender in History: Global Perspectives*. Oxford: Blackwell.